

Sacerdotes, iudices, notarii...: Posrednici među društvenim skupinama,
zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 2. istarski povijesni
biennale, Poreč: Državni arhiv u Pazinu – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel
za humanističke znanosti – Pučko otvoreno učilište Poreč, Zavičajni muzej
Poreštine, 2007, 242 str.

Zbornik sadrži radove iznesene na znanstvenom skupu održanom u Zavičajnom muzeju Poreštine od 19. do 21. svibnja 2005. godine na temu »*Sacerdotes, iudices, notarii...* posrednici među društvenim skupinama«. U radu skupa sudjelovalo je 18 izlagača iz Hrvatske, Slovenije i Italije koji su interdisciplinarnim pristupom nastojali ukazati na ulogu različitih posrednika među društvenim skupinama u prošlosti. Zbornik radova Drugog bijenala predstavljen je na Trećem, održanom u svibnju 2007. godine. Ne sadrži uvodni tekst.

U prvom radu pod naslovom »Samostanski memorijalni zapisi (*libri traditionum*) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara)« (str. 5–19) Mirjana Matijević Sokol raspravlja o četiri važna zapisa iz hrvatskoga srednjovjekovlja, različita po podlozi na kojoj su zapisani kao i pismu kojim su pisani, ali sa zajedničkom značajkom da predstavljaju memorijalan zapis o osnivanju i načinu stjecanja materijalnih dobara crkvenih ustanova na koje se odnose. To su Bašćanska ploča, Supetarski kartular, Povaljska listina i tzv. fundacijska listina splitskog ženskog benediktinskog samostana sv. Benedikta. Autorica je među njima ustanovila sadržajno i formalno-pravno zajedničke osnove koje ih svrstavaju u tzv. knjige predaja (*libri traditionum*) odnosno djela opata/opatica (*gesta abbatum/abbatissarum*). Svećenici-pisari (*scriptores*) pri njihovu su nastajanju odigrali veliku ulogu, postajući tako posrednicima između elitnih društvenih skupina koje podižu i podržavaju samostane i svih onih kasnijih naraštaja koji će se s njihovim zapisima zbog raznih razloga susretati. S druge strane, može ih se promatrati i kao svojevrsne nositelje kontinuiteta pismenosti te prethodnicima institucije notarijata.

U radu »Prevzetnost in pristranost v pravdi o cerkveno-posvetnih zadevah (Piran, začetek 13. stoletja)« (21–34) Darja Mihelič je prikazala tijek parnice s početka XIII. st. između koparskog biskupa i Piranaca, te ulogu i postupke crkvenih sudaca za njezina trajanja. Biskup je pokrenuo spor jer su Piranci odbijali plaćati desetinu od uroda maslina. Sudce je imenovao papa i višekratno im dao ovlast da besprizivno donose odluke, ali je u raspravi ipak dolazilo do priziva. Potom bi papa prosljedio predmet na ponovno presuđivanje novim sudcima te je tako spor rješavan na pet razina. Posljednja je obnovila čitav postupak i donijela konačnu presudu koja je bila kompromisna: uljna je desetina ostala Pirancima koji su biskupu morali ustupiti dio desetina za siromahe i za gradnju crkava te mu plaćati novčanu odštetu. Pirance su u sporu za-

stupali predstavnik duhovnika i predstavnik laika – pomalo iznenađuje da su piranski klerici bili na strani mjesne zajednice, pretpostavljajući je poslušnosti nadređenomu biskupu. Sudci su pretežali sad jednoj, sad drugoj strani, a za sporenja je bilo pokušaja utjecanja na njih, jer su i oni imali svoje ljudske slabosti.

Antonio Miculian pozabavio se unutarnjim ustrojem istarskih obalnih gradova od X. do XV. stoljeća («*Ordinamento interno delle città costiere dell'Istria dal X al XV secolo*», 35–52) prikazujući njegov razvoj od učvršćenja feudalnih ustanova u Istri u X. st. do razdoblja u kojem su Mletci nakon 1420. g. ovladali većim dijelom poluotoka. U prvom je razdoblju na čelu grada lokopozit, a do njega su skabini i *advocatus totius populi*. Podvrgnućem Istre Bavarskom pa Koruškom vojvodstvu te njezinim uzdizanjem u marku ustroj se mijenja: ostaju lokopozit i skabini, koji se od XI. st. nazivaju *iudices*, ali je upravitelj pokrajine u kaštelima postavljao gastalda, a u gradovima *vicecomesa*. U gradovima su važni službenici bili i merige, izabrani od naroda na čelo gradskih četvrti. Najugledniji je građanin bio biskup; upravo su biskupi potpisali mir 933. g. i primili 1000. g. mletačkog dužda. Razvojem komunalnog ustroja pojavljuju se na čelu gradske uprave konzuli i potom rektori ili gradski podestati. Potpadanjem pod Mletke mijenja se nutarnji ustroj: dolaze mletački knezovi prvo pod nazivom konzula, a potom sudaca, kako bi se naglasila njihova pravna i upravna uloga u odnosu na političku. Pored razvoja pojedinih službi gradske uprave, Miculian je prikazao i ulogu patricijata i pučana kao najbrojnijih društvenih slojeva.

Branka je Grbavac u radu «*Notarska služba i komunalno zakonodavstvo – notari u statutima Raba, Zadra, Šibenika, Splita i Trogira*» (53–76) analizirala statutarne odredbe o djelovanju notara u statutima navedenih dalmatinskih komuna. Posebnu je pozornost posvetila tekstu notareve prisege koju je on, kao i ostali komunalni dužnosnici, morao položiti pri stupanju u službu. Jedina je takva sačuvana u Rapskome statutu, a iz nje se mogu iščitati osnovne spoznaje o notarevu radu i odnosu prema komuni i komunalnim tijelima: postojanje diskrecije notara prema komunalnim vlastima, notarevo prihvaćanje komunalne kontrole, briga o ugledu komune, prihvaćanje ravnoteže vlasti na crkvenom i političkom planu i poštivanje procedure sastavljanja isprava. Donose se i podatci o notarevim naknadama te raščlanjuju statutarne odredbe o ustanovi egzaminatora, komunalnih dužnosnika koji su obavljali neku vrst nadzora notareva rada.

«*Sacerdotes, iudices i notarius u Poreču 16. stoljeća: društveno posredništvo na primjeru oporuka*» (77–89) rad je Elvise Orbanića koji se temelji na neobjavljenoj notarskoj knjizi porečkog notara Antonija Torella za razdoblje od 1541. do 1565. godine, koja se čuva u Državnom arhivu u Pazinu. Iz oporučnih zapisa razvidna je posrednička uloga svećenika, sudaca i notara u društvenom životu Poreštine. Ukazavši na ugled pojedinih porečkih sudaca i svećenika koji se odražavao kroz proces oporučivanja, Orbanić je raščlanio legate za spas duše kao općeraširen oblik pobožnosti, ukazujući

ne samo na religiozni, već i na društveni senzibilitet stanovnika Poreštine toga vremena. Ta vrst legata svjedoči o posredništvu dobara unutar komunalnog društva, uglavnom od imućnijih k potrebitijima, ali i unutar istog društvenog sloja.

Darko Darovec piše o piranskoj desetini od maslina i pitanju notareve javne vjere u Istri u kasnom srednjem vijeku (»Piranska oljčna desetina in vprašanje notarjeve javne vere v Istri v visokem srednjem veku«, 91–98). Već je sam rad i zadaća notara i ustanove notarijata posredovanje i ovjeravanje valjanosti pravnih čina među sudionicima, pojedincima, ustanovama i društvenim skupinama odnosno slojevima. Istru je u kasnom srednjem vijeku odlikovala društvena višeslojnost koju su uvjetovali i razgranati vlasnički odnosi, prije svega već uspostavljena podjela i ujedno preplitanje između središnje svjetovne, crkvene i autonomne gradske vlasti. Upravo je uspostava potonje zorno posvjedočena kroz dokumentaciju o sporu za desetinu od maslina u piranskoj komuni na prijelazu iz XII. u XIII. st., koja je u historiografiji s određenih gledišta već predstavljena, no ne i kroz optiku uspostave notareve javne vjere, koja je i jedinstven pokazatelj pravne odnosno zakonodavne vlasti na određenom području.

»*Hospitali* – institucije posredništva među društvenim skupinama (odabrani istarski primjeri iz srednjeg i ranog novog vijeka)« (99–107) rad je Marije Mogorović Crljenko u kojemu na odabranim primjerima osnivanja i darivanja hospitala prikazuje njihovu posredničku ulogu. Iz raščlanjenoga se gradiva vidi kako su hospitali kao karitativne ustanove povezivali različite društvene slojeve. Mnogi su istarski hospitali i osnovani upravo legatima patricija koji su ostavljali sredstva ili su izravno namjenjivali svoje kuće za osnivanje hospitala, a siromašniji su se stanovnici u svojim oporukama prisjećali siromašnih, bolesnih i nemoćnih ostavljajući im barem neku sitnicu. Osim posredništva među društvenim slojevima, hospitali su na određen način vrlo često bili posrednicima i između crkvenih i komunalnih vlasti. Obje su ih vlasti smatrale potrebnima, a često su i jedna i druga sudjelovale u njihovu upravljanju te ih nastojale nadzirati.

Ivan Jurković je u radu »*Pop Šimić, opat molstira sv. Petra u šumi* – posredničke uloge raseljenog svećenika, kliškog potkneza i bilježnika za trajanja osmanske ugroze« (109–129) prikazao životni put Šimuna Mrzotića od kanonika Otočke biskupije do opata Sv. Petra u šumi. Izbjegavši u Senj, Mrzotić se aktivno uključio u politička zbivanja te kao pouzdanik Petra Kružića postao kliškim potknezom i kanonikom splitskog kaptola. Nezadovoljne njegovim djelovanjem na granici, mletačke ga vlasti protjeruju iz Splita, da bi Kružićevim zauzimanjem postao opatom supetarskog samostana. Visoka naobrazba i viši položaj u crkvenoj hijerarhiji omogućavali su Mrzotiću političko djelovanje, a zauzetost za potrebe nevoljnog puka iznimnu popularnost i mogućnost posredovanja između viših i najnižih slojeva društva.

Zdenka Janeković Römer, shvaćajući posredništvo među društvenim skupinama kao interaktivnu komunikaciju, na primjeru sakramenta ispovijedi kao najintimnijeg

vida odnosa klera i laika, nastoji odgovoriti na neka pitanja o psihološkim, vjerskim i ljudskim aspektima odnosa između ispovjednika i vjernika u srednjem vijeku. U radu »Posrednici spasenja: senjska Spovid općena iz 1496. godine« (131–146) na temelju glagoljaške inačice izuzetno popularnog i raširenog djela *Confessionale generale*, koja je pučkoj duhovnosti bila daleko bliža nego njezin latinski izvornik, naglasila komunikacijsko, dijaloško značenje fenomena ispovijedi. Nasuprot većini onodobnih povijesnih izvora, koji kao tvorevine elitne kulture gotovo u pravilu prenose samo jednu stranu komunikacije, priručnici za ispovjednike imaju i drugu stranu: oni otkrivaju načine prilagodbe učene kulture pučkoj, pa se iz njih dade iščitati katekizam običnog puka, njegov uvid u katoličku doktrinu i moralku. Spovid općena svjedoči o komunikaciji na još jednoj razini, onoj između zapadne kršćanske tradicije na latinskom i pučke duhovnosti na hrvatskom jeziku.

»Posredovanje milosrđa i pravde prije prava: primjeri nekih sudskih odluka u srednjovjekovnom Zadru« (147–158) naslov je rada Zrinke Nikolić u kojem je raščlambom tri sudska procesa iz XI. i XIV. st. pokazala kako su zadarski sudci ponekad donosili odluke koje nisu nužno bile vezane uz kodificirano pravo, već su bile potaknute željom iznalaženja rješenja koje bi u što većoj mjeri zadovoljilo zainteresirane stranke, pa i javno mnijenje. Iako se radilo o različitim povijesnim razdobljima, neke se tendencije u donošenju odluka nisu promijenile: sva tri procesa pokazuju značenje individualnog pristupa u razmatranju sudskih slučajeva iako su sudci navodili i slijedili određene zakonske propise. Autorica zaključuje da prikazani slučajevi pokazuju da bi procesualnom ili individualnom pristupu u proučavanju srednjovjekovnog prava, nasuprot normativnom ili općem, trebalo u budućnosti posvetiti više pozornosti.

Irena Benyovsky Latin u radu pod naslovom »'Parochiae dentro la Città' – Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe 1556. godine« (159–166) razmatra prijedlog podjele Dubrovnika na 12 župa unutar gradskih bedema i 2 izvan njih koji je sastavio nadbiskup Ludovik Beccadelli u XVI. st. pod utjecajem odluka Tridentskog koncila. Do ostvarenja te zamisli nikada nije došlo, premda je nadbiskup uspio uvjeriti dubrovački Senat u potrebu podjele dotad jedinstvena župnog ustroja. Autorica analizira okolnosti zbog kojih do te podjele nije došlo i problematizira pitanje župne organizacije u gradovima, uspoređujući stanje u Dalmaciji sa stanjem u srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj Europi. Sačuvani dokument spominje imena i granice zamišljenih novih gradskih župa, te je vrlo vrijedan za istraživanje urbanog razvoja Grada jer spominje imena crkava, ulica i četvrti.

»Četiri oporuke kao izvor za prošlost Barbana i Barbanštine u novom vijeku« (167–180) rad je Slavena Bertoše koji je podrobno analizirao četiri oporuke iz ostavštine Josipa Antuna Batela u Arhivu HAZU u Zagrebu. Te oporuke (jedna iz 1537, dvije iz 1777. te jedna iz 1806; prve tri pisane su talijanskim, a četvrta hrvatskim jezikom – autor ih sve donosi u prijepisu), osim što upotpunjuju saznanja o barbanskim pre-

zimenima i toponimima, značajne su i zbog toga što donose podatke o dužnosnicima njihova vremena, a također i kao izravno povijesno vrelo iz kojeg se vidi što je za oporučitelja bilo najvažnije u pitanju reguliranja obiteljskog nasljeđa nakon njegove smrti.

U radu »Bilježničke knjige kao izvori za izučavanje svakodnevice: primjer roda Filipin« (181–189) Elena Uljančić-Vekić bavi se prvenstveno mnogim aspektima svakodnevnog življenja pripadnika roda Filipin. Riječ je o rodu koji je krajem XVI. st. izbjegao pred Osmanlijama iz Zemunika na Poreštinu te se zahvaljujući svojoj gospodarskoj moći uspio popeti u sam vrh porečke gradske elite. Autorica je na temelju podataka iz bilježničkih knjiga popratila život četiriju naraštaja tog roda u razdoblju od sredine XVII. do početka XVIII. stoljeća na području Žbandaja, Poreča i Vabriga, koje je dopunila podatcima iz matičnih knjiga. Iznesene su nove, dosad nepoznate spoznaje o ustrojstvu, strukturi i svakodnevnom životu spomenutog patricijskog roda koje rasvjetljavaju imovinske i obiteljske odnose, odnos naspram smrti, ali i ulogu bilježnika u svakodnevici novovjekovne Poreštine.

»Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija iz 1743–1748« (191–217) predmetom je istraživanja Jakova Jelinčića koji je prikazao biskupovu višegodišnju vizitaciju mletačkog i austrijskog dijela Porečke biskupije. Dokument je sačuvan u dvije knjige koje zajedno imaju preko 1200 stranica: jedna se knjiga odnosi na područje pod mletačkom (*a parte Veneta*), a druga na područje pod austrijskom upravom (*a parte Imperii*). Jelinčić je naglasio važnost tih zapisnika, kao i općenito knjiga ove vrste, jer sadrže brojne podatke o stanju sakralnih objekata i njihove opreme te razgovore sa župnicima i drugim svećenicima u župi, županima, sudcima i drugim uglednijim župljanima, o moralnom i vjerskom stanju u župi, broju stanovnika, govornom i liturgijskom jeziku i dr., među kojima je izdvojio podatke za koje smatra da su zanimljiviji čitateljima.

Radom »*Zuppa a benefizio delli indigenti*: pokretanje pučke kuhinje u Novigradu u kriznoj 1817. godini« (219–227) Tajana Ujčić prikazala je kako je Novigradska općina na temelju dekreta tršćanskog Okružnog poglavarstva i preporuke porečkog Kotarskog kapetanata pokrenula pučku kuhinju za svoje stanovništvo od ožujka do lipnja 1817. godine. U izvoru se navode sastojci i način priprave »maneštre za potrebite« (*Zuppa alla Rumford, Zuppa a benefizio delli indigenti*), te popis osoba koje su primale pomoć u hrani, među kojima se ističu udovice i djeca, dok stranci nisu imali pravo na korištenje pučke kuhinje. Stavljajući taj događaj u surječje drugih pokušaja da se na području Novigrada i na druge načine pomogne ugroženome stanovništvu, autorica je izgradila cjelovitiju sliku toga razdoblja velike krize te ukazala na specifične vidove socijalne osjetljivosti i skrbi za stanovništvo.

Posljednja su dva teksta objavljena u cjelini pod naslovom »Kratka izlaganja sa sku- pa«, što vjerojatno znači da ih autori nisu stigli prirediti za tisak u širem obliku. Nedo-

staje tekst Nevena Budaka, koji je na skupu iznio referat pod naslovom »Između vlasti i podanika – javnost u kasnome srednjovjekovlju«.

Ivica Pletikosić je u radu »Priloge k življenju OFM v Piranu« (231–235) prikazao dolazak franjevacu i gradnju njihove crkve i samostana te uspješno uvrštenje tog novog crkvenog reda u piransko društvo u prvoj polovini XIV. stoljeća. Unatoč početnom otporu mjesnoga župnika i drugih skupina i osoba kojima je dolazak franjevacu izazvao pad društvenog ugleda i/ili prihoda, Piranci su ih dobro primili i omogućili im kroz stoljeća zavidan razvitak i ugodan život, prije svega darovima i oporučnim ostavštinama. Dugo razdoblje materijalnog i duhovnog napretka usporeno je i gotovo zaustavljeno u XX. st., kada je za Drugog svjetskog rata njemačka vojska zauzela prostore, a savezničko ih zrakoplovstvo bombardiralo. Nakon rata komunistička je vlast, ostavljajući im samo crkvu, franjevcima nacionalizirala samostanske zgrade koje su krajem stoljeća denacionalizirane. Pletikosić donosi i dva priloga: dukalet mletačkoga dužda iz 1309. godine kojime je presudio u sporu između franjevacu i piranskoga župnika te popisni list zadnjega austrijskog popisa stanovništva (1910) za samostanski posjed na Savudriji.

Giovanni Paoletti u kraćem tekstu »Due ospedali per i poveri nei secoli XVII e XVIII a Parenzo« (237–239) donosi povijesne izvore o dva porečka hospitalia. U biskupijskom arhivu postoji zapis iz 1622. godine koji ocjenjuje stanje gradskoga hospicija kao vrlo loše, opisujući njegovu zapuštenost i teške uvjete u kojima žive njegovi korisnici. O postojanju drugoga hospicija svjedoče jedna porečka medalja iz 1797. godine izdana u čast Girolama Badoera, pretposljednog mletačkog podestata, i natpis na ploči na jednoj zgradi u Poreču. Stilistička i epigrafska usporedba medalje i natpisa navode na zaključak da je spomenuti podestat utemeljio hospital za siromahe. Badoer je, vjerojatno u sporazumu s Polesinima, odredio osnivanje bolnice »za siromašne, bolesne i nemoćne« kako bi se, pored one crkvenih dobrotvornih ustanova, pružila potrebitima i laička karitativna pomoć.

Izdavač je zbornika Pučko otvoreno učilište Poreč – Zavičajni muzej Poreštine, a suizdavači Državni arhiv u Pazinu i Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Glavni je i odgovorni urednik Neven Budak. Ovo je drugi u nizu zbornika s porečkog povijesnog bijenala, skupa koji okuplja povjesničare i stručnjake povijesti bliskih znanosti iz Hrvatske i susjednih zemalja. Treći je svezak u pripremi, a donijet će radove s bijenala održanog 2007. godine na temu prehrane kroz povijest. To nedvojbeno dokazuje kako su pokretači ovoga skupa uspjeli u namjeri da se bijenale i njegov zbornik ustale u redovitu održavanju i izlaženju postajući već polako tradicionalnim.

Maurizio Levak